

KRIMINALITET U VEZI SA KULTURNIM DOBRIMA U SRBIJI¹

Pregledni rad

DOI: 10.7251/DEFSR1637004R	COBISS.RS-ID 6132248	UDK 341.49:73/76]:343.71
----------------------------	----------------------	--------------------------

prof. dr Nenad Radović²

Kriminalističko policijska akademija, Beograd-Zemun

mr Renata Samardžić

Kriminalističko policijska akademija, Beograd-Zemun

prof. dr Zoran Đurđević

Kriminalističko policijska akademija, Beograd-Zemun

Apstrakt:

Umetnička dela i antikviteti otkrivaju kulturni identitet naroda, oni imaju svoje značenje u određenom socijalnom, ekonomskom i istorijskom okruženju i vredno svojstvo svedoka čitavih epoha, zbog čega je njihova zaštita u javnom interesu. U Srbiji su krađama i neovlašćenim izvođenjem arheoloških radova najviše ugroženi lokaliteti iz rimskog perioda, kao i sakralni objekti, posebno crkve i manastiri, u kojima se krađu liturgijski predmeti (ikone, stare bogoslužbene knjige, putiri, krstovi, relikvijari sa moštima svetitelja). Na osnovu podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u periodu 2006–2014. godine izvršeno je 1.472 krivičnih dela u vezi sa kulturnim dobrima. Cilj rada je da oslika stanje kriminaliteta u vezi sa kulturnim dobrima u Srbiji, sagledavanjem nekih njegovih formi i karakterističnih primera.

Ključne reči: *umetnička dela, antikviteti, liturgijski predmeti, krađe, Republika Srbija.*

UVOD

Trgovina ukradenim umetničkim delima i antikvitetima treća je najprofitabilnija nelegalna delatnost, odmah posle trgovine drogom i oružjem, sa ukupnom vrednošću ukradenih trezora od dve do šest milijardi dolara godišnje, od kojih veći deo odlazi na finansiranje međunarodnog organizovanog kriminala i terorizma (Charney, 2009).

¹ Rad je rezultat istraživanja na projektu *Kriminalitet u Srbiji i instrumenti državne reakcije*, koji finansira i realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu, ciklus naučnih istraživanja 2015–2019.

² Autor za korespondenciju: prof. dr Nenad Radović, E-mail: radovic.com@gmail.com.

Kriminalitet u vezi sa kulturnim dobrima na prostoru Balkana istraživani je u domaćoj naučnoj i stručnoj literaturi devedesetih godina prošlog veka, kada su krađe, trgovina i krijumčarenje kulturnih dobara iz komercijalnih pobuda predstavljale veoma unosan posao za pojedince i dobro organizovane kriminalne grupe (Bošković & Lakčević, 1988). U periodu 1984–1988. godine na prostoru bivše Jugoslaviji evidentirano je 1.148 krivičnih dela u vezi sa kulturnim dobrima, od kojih je 90% činilo krađe i teške krađe (Bošković & Lakčević, 1988). Stepenn rasvetljenosti krivičnih dela iznosio je 39,7%. Ove krađe su uglavnom izvršavane iz koristoljublja, radi iznošenja i prodaje u inostranstvu, najčešće za unapred poznatog kupca, a organizovali su ih privatni kolekcionari ili preprodavci umetnina iz inostranstva (Jestratijević, 1988). Tako su ikone sa srebrnim okovom ukradene 1982. godine u pravoslavnom manastiru Krupa kod Obrovca pronađene u Holandiji, dve mermerne skulpture ukradene 1987. godine iz Muzeja na arheološkom lokalitetu Medijana u Nišu pronađene su u Minhenu, dok su slike Paje Jovanovića ukradene 1986. godine iz Saborne crkve u Vršcu pronađene u Trstu (Jestratijević, 1988). U inostranstvo su iznošene i umetnine koje nisu bile pod posebnom zaštitom – numizmatičke i filateljske zbirke, antikvarne knjige, stara periodika, medalje, trofejno oružje (Jestratijević, 1988). Kupci umetnina bili su i strani turisti i poslovni ljudi koji su boravili u Jugoslaviji i koji su ih odnosili u inostranstvo. Autori M. Todović i M. Živković (1995) su u knjizi *Krađa kulturnog i nacionalnog blaga Jugoslavije* (1995) prvi put na jednom mestu ustanovili katalog ukradenih umetničkih dela i antikviteta na tlu bivše Jugoslavije za kojima se traga. Ovi autori su istoriju krađa umetnina u Jugoslaviji podelili na tri perioda:

- 1) *period 1945–1955*, koji se smatra najmračnijim u kulturnoj istoriji, u kome su nova vlast i njeni predstavnici opljačkali pokretna kulturna dobra iz muzeja, arhiva, galerija i privatnih kolekcija predratne buržoazije, koristeći reserve i pozajmice iz muzeja, a ovu dokumentaciju krajem četrdestih godina svesno uništili;
- 2) *period 1950–1980*, koji karakterišu novi vidovi krađa, još uvek nevešti kriminalci „bez vođe i podzemnog tržišta“, koji se brzo otkrivaju i osuđuju;
- 3) *period od osamdesetih do devedesetih godina prošlog veka*, koji karakteriše „pojava bogatih kolekcija i kolekcionara, vrsni lopovi i dobra mreža preprodavaca“. Todović i Živković (1995) konstatuju da je *art mafija* u Jugoslaviji dobrim delom još uvek bila pod kontrolom policije. Krađe umetnina bile su pripremane, saradnici „uhodani“, a saradnja sa inostranim naručiocima i bandama kriminalaca na međunarodnom nivou dobro organizovana. Učinioci krađa umetničkih dela i antikviteta bili su u stvari kriminalci koji su trgovali drogom i oružjem. U operativnom radu, policija je u ovom periodu među učesnicima u velikim krađama imala svoje saradnike–informatore, kojima su krađe umetnina često *oprastane* (Todović i Živković, 1995). U monumentalnoj monografiji *Krivičnopravna zaštita kulturnih dobara* autor Đorđe Đorđević ističe da sa porastom značaja i vrednosti kulturnih dobara ona sve više postaju predmet kriminalnih napada i ugrožavanja, zbog čega je potrebno stalno usavršavanje mera krivičnopravne zaštite i odgovarajućeg sistema pravnih propisa, kako bi se krivičnopravna zaštita prilagodila potrebama suzbijanja ove forme kriminaliteta (Đorđević, 2001).

Cilj rada je da oslika današnje stanje kriminaliteta u vezi sa kulturnim dobrima u Srbiji kao savremenog bezbednosnog problema, sagledavanjem nekih njegovih formi i

karakterističnih primera. Umetnička dela i antikviteti otkrivaju kulturni identitet naroda; oni imaju svoje značenje u određenom socijalnom, ekonomskom i istorijskom okruženju i omogućavaju spoznaju istorije naroda, zbog čega je njihova zaštita u javnom interesu.

1. POJMOVNO ODREĐENJE

Kanadski kriminolog Konklin (Conclin, 1994: 2) *art crime* jednostavno definiše kao sva krivično kažnjiva dela u vezi sa umetninama. U ovu kategoriju uključuju se vandalizam, prevare sa krivotvorinama ili krivotvorenje umetnina, krađe, pljačkanje antikviteti itd. Reč je o kriminalu koji se odvija u okviru muzeja, aukcijskih kuća, galerija, restauratorskih radionica i ateljea.

Zakon o kulturnim dobrima RS (1994) kulturna dobra određuje kao „stvari i tvorevine materijalne i duhovne kulture od opšteg interesa, koje uživaju posebnu zaštitu utvrđenu ovim zakonom“. U zavisnosti od fizičkih, umetničkih, kulturnih i istorijskih svojstava, kulturna dobra jesu: spomenici kulture, prostorne kulturno-istorijske celine, arheološka nalazišta i znamenita mesta – nepokretna kulturna dobra; umetničko-istorijska dela, arhivska građa, filmska građa i stara i retka knjiga – pokretna kulturna dobra. Principi za njihovu valorizaciju jesu starost, autentičnost, retkost, umetničke i estetske vrednosti, kulturne i društveno-istorijske vrednosti. Prema značaju, kulturna dobra se u ovom zakonu razvrstavaju u tri kategorije:

1. kulturna dobra,
2. kulturna dobra od velikog značaja, i
3. kulturna dobra od izuzetnog značaja.³

Osim kulturnog dobra, zakon poznaje i dobra koja uživaju prethodnu zaštitu – ona za koja se pretpostavlja da su od posebnog značaja za kulturu, umetnost i istoriju i koja još nisu utvrđena za kulturno dobro. Nad dobrima koja uživaju prethodnu zaštitu ne može se steći pravo svojine i ona se ne smeju iznositi niti izvoziti u inostranstvo.⁴ Kulturna dobra se dele na nepokretna i pokretna. Vlada RS utvrđuje nepokretna kulturna dobra, dok pokretna utvrđuju ustanove koju su nadležne za poslove zaštite kulturnih dobara (muzeji, arhivi, filmoteke, biblioteke), koje vode registar kulturnih dobara. Brigu o po-

³ Kulturno dobra od izuzetnog značaja treba da ima jednu od sledećih karakteristika:

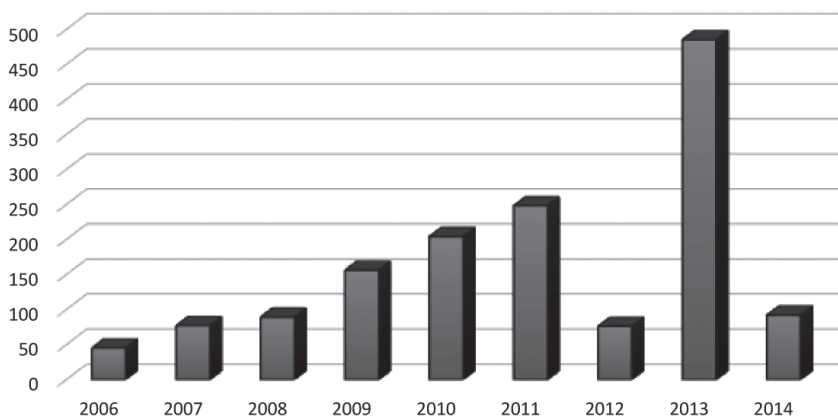
1. poseban značaj za društveni, istorijski i kulturni razvoj naroda u nacionalnoj istoriji, odnosno za razvoj naroda u nacionalnoj istoriji, odnosno za razvoj njegovog prirodnog okruženja;
2. svedoči o presudnim istorijskim događajima i ličnostima i njihovom delovanju nacionalnoj istoriji;
3. predstavlja jedinstvene (raritetne) primerke stvaralaštva svog vremena ili jedinstvene primerke iz istorije prirode;
4. veliki uticaj na razvoj društva, kulture, nauke;
5. izuzetni umetničku ili estetsku vrednost.

⁴ U skladu sa članom 28 Zakona o kulturnim dobrima, ko van organizovanog istraživanja iskopa iz zemlje, odnosno izvadi iz vode dobro koje uživa prethodnu zaštitu, dužan je da o tome odmah, a najkasnije u roku od 24 časa, obavesti nadležnu ustanovu zaštite kulturnih dobara i ministarstvo nadležno za unutrašnje poslove. Matić (2006) ukazuje na primer jedne presude u kome je okrivljeni osuđen zbog prodaje 31 novčića od bronce iz rimske epohe i 14 raznih predmeta iz tog perioda, koji predstavljaju dobra koja uživaju prethodnu zaštitu i imaju poseban kulturno-istorijski značaj, a do kojih je došao prekopavanjem poznatog arheološkog lokaliteta. To znači da se na osnovu Zakona o kulturnim dobrima krivično delo prikriivanja kulturnih dobara može izvršiti i prema predmetima koji uživaju prethodnu zaštitu.

kretnim i nepokretnim dobrima u Republici Srbiji vode Ministarstvo kulture, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Narodni muzej u Beogradu, Narodna biblioteka Srbije, Arhiv Srbije i Jugoslovenska kinoteka. Član 118 ovog Zakona reguliše izdavanje dozvola za privremeno i trajno iznošenje i izvoz kulturnih dobara.⁵

2. STANJE U SRBIJI

Na osnovu podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u periodu 2006–2014. godine izvršeno je 1.472 krivičnih dela u vezi sa kulturnim dobrima. Dalje analize vezano za strukturu krivičnih dela po zakonskoj kvalifikaciji pokazale su najveću zastupljenost krivičnog dela *Teška krađa* u odnosu na ukupan broj. Prostor Srbije, na kome su se smenjivale mnoge osobene kulture, od evropske praistorije, rimske civilizacije, vizantijske i srpske umetnosti od srednjeg veka do danas, poznat je pre svega po arheološkim nalazištima i srednjovekovnim manastirima koji predstavljaju materijalnu, kulturnu i duhovnu povest. Krađama i neovlašćenim izvođenjem arheoloških radova najviše su ugroženi lokaliteti iz rimskog perioda, kao i sakralni objekti, posebno crkve i manastiri. Mesto izvršenja bili su muzeji, galerije, crkve, manastiri, arheološki lokaliteti, stanovi i kuće privatnih kolekcionara, a među ukradenim predmetima nalaze se umetničke slike, numizmatička građa, predmeti od zlata i srebra, liturgijski predmeti – ikone, stare bogoslužbene knjige, putiri, krstovi i relikvijari sa moštima svetitelja, staro oružje i ostalo.⁶

Grafikon 1: Ukupan broj krivičnih dela u vezi sa kulturnim dobrima na teritoriji Republike Srbije u periodu 2006–2014. (prema podacima MUP RS)

Prema strukturi krivičnih dela, samo u 2013. godini evidentirana su sledeća krivična dela: krađa (130), teška krađa (337), razbojnička krađa (1), razbojništvo (5) i ostala krivična dela (12). Prema mestu izvršenja krivičnih dela, u navedenoj godini, najbrojniji su stanovi,

⁵ Kulturno dobro može se izuzetno trajno izvesti, odnosno izneti u inostranstvo, ako za to postoje opravdani razlozi. Rešenje za trajni izvoz ili privremeno iznošenje kulturnog dobra izdaje Ministarstvo kulture u skladu sa odredbama Zakona o kulturnim dobrima i Zakona o opštem upravnom postupku.

⁶ U ostalo spadaju medalje, ordenje, gobleni, stari ćilimi, stilski nameštaj, fotografije, mape, nakit itd.

odnosno kuće (348), crkve (77), muzeji (5), galerije (2), manastiri (3) i arheološki lokaliteti (11). Ovim krivičnim delima oduzeto je 107 umetničkih slika, 13 knjiga, 1558 predmeta od srebra i zlata, 11 ikona, 26 predmeta numizmatičke vrednosti i 518 ostalih predmeta. Među pronađenim i vraćenim predmetima, najviše je predmeta iz kategorije ostalo (177).

Na Starom groblju u Nišu ukradene su skulpture *Anđeo sa lirom*, spomenik kulture pod zaštitom države, rad skulptora Marina Studina iz 1924. i *Prelja*, rad skulptora Antuna Augustinčića. Skulpture još nisu pronađene i sumnja se da su ukradene da bi bile pretopljene u metal, što ukazuje na još jedan od načina sticanja profita od krađenih umetničkih dela – prodajom sirovog materijala kao otpada (obično za malu vrednost). Iz katoličke crkve Sv. Ljudevita u Boru ukradena su tri putira, a iz pravoslavne crkve u Kladovu putir, ripida i jedna bogoslužbena knjiga. Rasvetljena je samo jedna od ovih krađa. Sa platoa ispred železničke stanice u Boru ukradena je bista Jovana Vučkovića, koja je potom pronađena i vraćena Muzeju rudarstva i metalurgije. Na teritoriji policijske uprave Požarevac, neovlašćenim izvođenjem arheoloških radova tokom 2006. godine ugrožena su arheološka nalazišta Viminacijum, Lederata (Ram) i antički Margum u Dubravici i podnete su tri krivične prijave protiv dva poznata lica za krivična dela *Utaja* (član 207 KZ RS) i *Prikrivanje* (član 221 KZ RS). U više navrata, policija iz Velikog Gradišta pronalazila je i privremeno oduzimala numizmatičke predmete od lica zatečenih na arheološkim nalazištima, protiv kojih nije mogla biti podneta krivična prijava za krivično delo *neovlašćeno izvođenje arheoloških radova*, pošto ono nije bilo uneto u Krivični zakonik RS iz 2006.⁷ Prilikom pokušaja krijumčarenja arheoloških predmeta, pošto policija nije imala zakonski osnov za njihovo oduzimanje, predmete je oduzimala carina na osnovu Carinskog zakona. Značajna je bila i aktivnost službenika Uprave carina u otkrivanju pokušaja krijumčarenja umetničkih dela i antikviteta van granica Srbije, na graničnim prelazima Nikola Tesla u Beogradu, Horgošu, Batrovcima, Kelebiji, Gradini itd.

Tokom 2012. godine nemačka policija je, na osnovu dostavljenih informacija i podataka od strane MUP RS, pronašla i oduzela umetničku sliku pod nazivom „Put za Egipat“, autora Jana Brojgela, koja je oduzeta krajem 2011. godine u Parizu. Naime, nakon saznanja da se slika nalazi u Beogradu, pripadnici MUP RS lišili su slobode dva lica, međutim slika je već bila prokrijumčarena u Nemačku radi dobijanja potrebnih sertifikata i organizovanja dalje prodaje. Tom prilikom, kod lica su pronađene dve ikone za koje se sumnja da potiču iz krivičnih dela izvršenih u zemljama zapadne Evrope.

3. ANALIZA PRIMERA IZ PRAKSE

Avarski pojas (Sremska Mitrovica – Sirmium)

Zlatni avarski pojas slučajno je otkriven u julu 1992. godine na njivi u ataru sela Divoš u blizini Sremske Mitrovice (*Sirmium*), na dubini od dva metra, tokom neovlašćenog izvođenja arheoloških iskopavanja, uz upotrebu detektora za metal (Popović, 1997). Nakon što je otkriven, on je ubrzo preko posrednika prodat jednom trgovcu antikvitetima u Beogradu. Prema proceni arheologa dr Ivane Popović iz Instituta za arheologiju u Beo-

⁷ Krivični zakonik koji je stupio na snagu 2006. nije obuhvatao sankcionisanje krivičnih dela koja su bila predviđena u starom Zakonu: *Prikrivanje kulturnih dobara, Neovlašćeno izvođenje arheoloških radova i Uništenje ili prikrivanje arhivske građe.*

gradu iz 1997. godine, njegova tržišna vrednost iznosila bi oko milion evra. Avarski pojas je otkriven zahvaljujući sukobu oko pojasa dve dilerske mreže koje su želele da nelegalno dođu u njegov posed. Odeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala MUP RS uhapsilo je glavnog učesnika i saučesnike, protiv kojih su podnete krivične prijave za krivična dela nelegalne trgovine, utaje i neovlašćenog izvođenja arheoloških radova⁸. Sudski proces završio se osudom na po tri godine uslovne kazne za svakog od njih.

Slika 1: Avarski pojas (detalji), VII vek, nelegalno iskopan na lokalitetu Sirmijum

Avarski pojas je težak 1,088.43 kg zlata i sastoji se iz 10 delova (kopče, pet pseudokopči, velikog jezička, malog jezička – gajke, kružnog pojasnog okova i okova za kačenje). Napravljen je u prvoj polovini VII veka i pretpostavlja se da je otkriven u grobu neke istaknute ličnosti, verovatno kagana. Jedan je od najluksuznijih nalaza u ovom delu Srbije iz vremena prvog talasa avarske dominacije. Pojasevi sa pseudokopčama u okviru avarske nošnje predstavljali su simbole određenog dostojanstva i određivali hijerarhijski rang njihovih vlasnika. Sirmijumski pojas je delo majstora iz vizantijske carske radionice u Carigradu i do avarskog velikodostojnika mogao je dospeti putem poklona ili narudžbine (Popović, 1997).

Svako slučajno otkriće elemenata arheološkog nasleđa mora se prijaviti organima vlasti kako bi se omogućilo njihovo istraživanje i naučno vrednovanje. Kako ukazuje Čarni (Charney, 2009), problem je u tome što je reč o predmetima koji su direktno uzeti iz zemlje, koji nisu bili poznati pre nego što su protivpravno iskopani, koji nisu dokumentovani i samim tim se ne pojavljuju u registrima ukradenih umetničkih dela. Ove predmete niko ne traži, zbog čega je olakšana njegova prodaja na otvorenom umetničkom tržištu po punoj ceni, čak i sa lažnom provenijencijom. Pljačke antikviteta inače čine 75% svih krivičnih dela u vezi sa umetninama, čiji učinioci se najteže otkrivaju, a pošto je stopa povraćaja antikviteta 5–10%, ova kriminalna delatnost je postala privlačna za kriminalce, rentabilnija je i manje rizična od trgovine drogom (Charney, 2009). Antikviteti koji cirkulišu na tržištu potiču iz tri vrste izvora: iz postojećih kolekcija, uzeti su sa spomenika (zdanja i njihovih ostataka), ili sa arheoloških lokaliteta. Dok su prva dva izvora prilično limitirana, treći se smatra glavnim izvorom za snabdevanje međunarodnog tržišta antikviteta. *Evrop-*

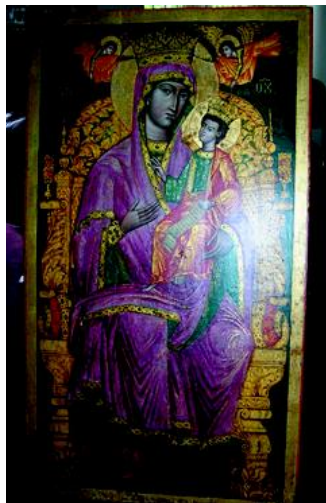
⁸ Pojas je na teritoriji sela Divoš kod Sremske Mitrovice pronašao poljoprivrednik Slavko Kozak, uz pomoć detektora za metal, koji je dobio od dilera antikviteta Mitketa Simeonovskog. Slavko i njegov brat Bogdan Kozak prodali su pojas Simeonovskom za 120.000 evra, čime su počinili krivično delo Utaje i Krivično delo nedozvoljene trgovine. Ali, pre Simeonovskog, braća su kontaktirala i dilera Zorana Lalića, koga su na kraju obavestili da je posao okončan.

ska konvencija za zaštitu arheološkog nasleđa u članu 9 upućuje na senzibilizaciju javnosti, kako bi se razvila svest o vrednosti arheološkog nasleđa za razumevanje prošlosti.

Prestone ikone sa ikonostasa crkve sv. Nikole u Sibaču

Na meti učinilaca krađa u Srbiji su i liturgijski predmeti, posebno ikone. U Rusiji i na prostoru Balkana trgovina ikonama bila je vrlo rasprostranjena sve do početka XX veka, zahvaljujući pre svega trgovacima i putujućim zografskim društinama. Nelegalna trgovina ikonama ukradenim iz crkava i manastira na Kipru, u Grčkoj, Rusiji, Jermeniji i Srbiji doživela je procvat krajem sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka, kada su one prodavane otvoreno na američkom i evropskom tržištu, u poznatim aukcijskim kućama i antikvarnicama (de Roux & Paringaux, 1999). Srbi imaju dugu istoriju koja se bavi kradljivcima liturgijskih predmeta koji se spominju još u *Karejskom tipiku*, jednom od najstarijih srpskih dokumenata u Hilandar, u kome se proklinje onaj koji otuđi knjigu, ikonu ili druge crkvene predmete. I drugi krivični zakoni napisani kasnije u Srbiji tretirali su *svjatotatstvo* na specifičan način. Danas su ove krađe podstaknute velikom potražnjom za pravoslavnim ikonama, jer se kupci nalaze svuda u svetu, a ikone uglavnom u Rusiji i na Balkanu.

U Srbiji su u oktobru 2006. godine pronađene i vraćene dve ikone – Bogorodica s Hristom i Sveti Petar i Pavle – ukradene 1971. sa ikonostasa crkve Svetog Nikole u srem-skom selu Sibaču, koji se sve do krađe ovih ikona smatrao najbolje očuvanom oltarskom pregradom iz prve polovine XVIII veka (Leseck, 2000). Sibačka crkva provaljivana je dva puta, kada su ukradene prestone ikone Svetog Petra i Pavla, Bogorodica s Hristom i Hristos Veliki arhijerej, kao i deset ikona sa predstavama apostola i proroka iz gornjih zona ikonostasa, koje su pronađene i vraćene crkvenoj opštini. Dve prestone ikone, Bogorodica s Hristom i Sveti Petar i Pavle, pronađene su 2006. godine, 35 godina nakon krađe, dok se za trećom ukradenom prestonom ikonom, Hristos veliki arhijerej, i dalje traga.

Slika 2: *Prestone ikone sa ikonostasa crkve sv. Nikole u Sibaču*⁹

⁹ Fotografije: MUP RS

Ikonostas sibačke crkve, prvobitno slikan za crkvu Svetog Petra i Pavla (Donju crkvu) u Sremskim Karlovcima, radio je zograf Georgije Stojanović, između 1740. i 1742. godine. Ikonostas je 1828. godine prodat crkvenoj opštini u Sibaču, gde se donekad nalazio u crkvi Svetog Nikole (Todić, 2013).

Na meti učinilaca krađa u Srbiji bile su i relikvije. Pod pojmom relikvija u najširem smislu označavaju se „ostaci“ poštovani kao svetinje – *mošti mučenika i svetitelja* (cela tela ili njihovi delovi), kao i *predmeti* sa kojima su svete ličnosti bile u dodiru (oruđa stradanja, odeća i sl.). Iz manastira Sopoćani, u oktobru 2003. godine, tri bugarska državljana ukrala su čudotvorne mošti Svetih vrača Kozme i Damjana (prenete u Sopoćane 1999. godine nakon rušenja manastira Zočište na Kosovu). Ukradene mošti policija je pronašla i vratila manastiru. Bugarski državljani lišeni su slobode i protiv njih je podneta krivična prijava za krivično delo teške krađe. Učinilac P. P. osuđen je na šest meseci zatvora, P. V. na tri, a M. M. na kaznu zatvora od godinu dana. Iste godine, iz crkve Hristovog rođenja u Pirotu ukradene su mošti sv. Haralampija, ali ova krađa još uvek nije rasvetljena. Iz manastira Svete Petke u Petkovicima kod Šapca 2006. godine nepoznati učinioci ukrali su relikvijar sa moštima Svete Petke.

Prema shvatanju Bourguignon i Choppin (1994), danas učinioce krađa više interesuju bogato ukrašavani relikvijari (od srebra i zlata) u kojima se čuvaju delovi moštiju svetaca, nego same relikvije. Prva kazivanja o krađama relikvija – *furta sacra* – karakteristična su za srednjovekovnu hagiografsku literaturu – monah ili drugi duhovnik odlazi na hodočašće, zaustavlja se u jednom gradu ili selu u kome počivaju mošti svetitelja i dirnut onim što je čuo o njegovom životu, vrlinama i čudima, odlučuje da ih ukrade za svoj manastir. Sa ukradenim relikvijarem vraća se u svoje mesto, gde ga dočekuju gomile vernika (Geary, 1993). Kako ukazuje Geary (1993), kada se jedna relikvija ukrade ili proda, nemoguće je ukrasti ili prodati njenu inicijalnu funkciju. Kao materijalni predmet izvan svog specifičnog konteksta, relikvija je lišena svog značenja, i kada se premesti iz jedne zajednice u drugu, ona ne prenosi svoj prvobitni fiksirani kod ili značenje. Translacije moštiju svetog Marka iz Aleksandrije i svetog Nikole iz Mire, dve su najznačajnije srednjovekovne urbane krađe koje su izvršili Italijani, a koje su pokazale da je posedovanje ukradenih relikvija moglo kompenzovati nedostatke u drugim domenima, bilo ekonomske ili političke prirode (Geary, 1993).

Krađe umetničkih dela iz muzejskih zbirki i galerija

Jedna od najvećih krađa umetničkih slika iz muzeja u Srbiji, u poslednje vreme, izvršena je 2006. godine u Gradskom muzeju u Novom Sadu, kada su dva maskirana učinioca, uz pretnju oružjem, iz zbirke strane umetnosti koju je u formi legata muzeju poklonio dr Ratko Ilić, ukrala su četiri slike za kojima se još uvek traga: *Glavu Hrista*, nepoznatog autora nemačke ili holandske slikarske škole iz XVI veka, *Pejzaž s pecarošem* Frančeska Mola iz XVII veka, Rubensovog *Seneku* iz XVII veka i Rembrandtov *Portret oca* iz XVII veka, koja je zahvaljujući akciji MUP-a pronađena i vrećena muzeju 2013. godine. Takođe, iz Muzeja u Aranđelovcu, u martu 2001. godine, sa izložbe je ukradeno 15 slika, skica i studija srpskog slikara Paje Jovanovića, koje je policija pronašla i vratila Narodnom muzeju u Beogradu. Na meti učinilaca krađa bile su i privatne kolekcije u Beogradu, Sremskoj Mitrovici i Novom Sadu, a među ukradenim delima su slike Save Šumanovića i Uroša Predića.

U Narodnom muzeju u Beogradu, 14. marta 1996, iz stalne postavke strane umetnosti u ukradena je čuvena Renoarova *Kupačica* (1915), slika koju je Knez Pavle kupio i 1935. godine poklonio Narodnom muzeju. Slika, koja bi na tržištu umetničkih dela mogla da dostigne cenu od nekoliko miliona dolara, ukradena je isecanjem skalpelom iz rama, zbog čega je oštećena. Učinioci krađe sliku su zavili u rolnu i izneli je iz muzeja. Inspektori SUP-a Beograd su sliku pronašli četiri dana nakon krađe i učinioce krađe predali istražnom sudiji. Nakon restauracije, slika je vraćena Narodnom muzeju u Beogradu (Kajganić, 1996).¹⁰

Umetnička dela privlače pažnju kriminalaca zbog visokih cena koje dostižu, njihove ograničene ponude na umetničkom tržištu, kao i činjenice da se ona često smatraju dobrom investicijom, služe kao zalog ili sredstvo plaćanja u transakcijama sa drogom ili za pranje prihoda stečenih od trgovine drogom i drugim kriminalnim aktivnostima (Dobovšek, 2007). Kako primećuju Bourguignon i Choppin (1994) „kada cene rastu, kriminalci krađu“. Mit o poznatosti umetničkih dela kao njihovoj najboljoj zaštiti je „preživeo“, jer suviše poznata dela mogu biti prodana samo ukoliko učinilac pripada, ili je u vezi sa organizovanom mrežom kriminalaca na međunarodnom nivou, koji poznaju tržište i pre nego što do krađe dođe (Briginole–Saracco, 1990). Policija obično koristi tu prednost što kriminalci u većini slučajeva nakon krađe nemaju nikakvu predstavu o načinu prodaje ukradenih umetnina. U suprotnom, ona mogu godinama cirkulisati u okviru zatvorenog tržišta, pre nego što jednog dana isplivaju na površinu.

ZAKLJUČAK

Zaštita kulturnih dobara od krađa i drugih formi kriminaliteta u vezi sa umetnina u Republici Srbiji regulisana je Krivičnim zakonikom, Zakonom o kulturnim dobrima i Carinskim zakonom. U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije, od 2001. godine deluje poseban Odsek za suzbijanje krijumčarenja kulturnih dobara. Značajna je i aktivnosti službe Uprave carina u otkrivanju pokušaja krijumčarenja umetničkih dela i antikviteta van granica Srbije, pre svega rimskog novca, antičkog nakita, ali i slika i vrednih knjiga. Deo ukradenih predmeta se ilegalno prenosi van granica Srbije, a jedan deo predmeta prodaje se na domaćem ilegalnom tržištu. Za ilegalno prebacivanje antičkih i umetničkih predmeta, prema analizi slučajeva iz Uprave carina, krijumčari najčešće koriste sopstvena vozila, vozače autobusa ili lica koja često putuju u zemlje zapadne Evrope.

¹⁰ Renoarova *Kupačica* je ukradena 14. marta 1996, u vremenu 15.30–16.00 časova, na drugom spratu muzeja. Policija je alarmirana oko 16.30 časova. Tokom uviđaja, pronađeno je nekoliko otisaka na ramu slike, za koje je kasnije utvrđeno da pripadaju D. L. U muzeju se u tom trenutku nalazilo oko 100 posetilaca, koji su pretreseni. Pretres ostalih prostorija muzeja, kao ni razgovor sa dvojicom radnika obezbeđenja (od kojih je svaki čuval po tri spojene sobe) nije dao rezultate. Inspektori odmah napravili spisak mogućih izvršilaca (koji se bave krađama umetničkih dela), na kojem se našao i Z. S. Lista osumnjičenih se svela na 7–8 imena, koji su eliminisani, jedan po jedan, utvrđivanjem alibija za svakog od njih za vreme krađe. Najsumnjiviji je bio Z. S., poznat od ranije zbog sličnih krivičnih dela, koji je u danima pre krađe više puta obilazio muzej. Nakon što je priveden, u podrumu njegove zgrade, zavijena u novine, pronađena je Renoarova slika. Krađu je za Z. S., koji je trebalo da vrati dug od 11.000 maraka, izvršio D. L., a zajedno su otišli do muzeja. Z. S. je hteo sliku da proda unapred poznatom kupcu za 30.000 maraka, od kojih je hteo da vrati dug, a ostatak da podeli sa D. L. Z. S. se odlučio da ukrade *Kupačicu* jer je platno moglo da se izreže iz rama, kao i zbog mesta na kome se nalazila – u „mrtvom uglu“ u odnosu na čuvara.

Sigurno je da uvek postoje neke pravne norme na osnovu kojih bi se ova vrsta kriminala mogla progoniti, ali ako država nema interes i prioritete u toj oblasti, tu se ne može učiniti mnogo. A kriminalci upravo koriste te situacije, kada nema dovoljno zaštite, kao i zakonske praznine koje onemogućavaju sprovođenje istraga usled geografskih prepreka, kao i nedostatke nacionalnih i međunarodnih zakona koji regulišu ovu oblast. Najveće poteškoće stvara različitost pravnih sistema, kao i problemi u razmeni informacija, pošto je reč o kriminalitetu koji je internacionalan.

Za uspešno traganje za ukradenim predmetima nedostaje centralizovana baza podataka, koju bi MUP RS trebalo da formira na nacionalnom nivou, u skladu sa standardima Interpola (*crigen/art*), kako su to učinile mnoge evropske zemlje. Time bi svi kupci i prodavci kulturnih dobara bili u obavezi da konsultuju ovu bazu pre nego što zaključe bilo koju transakciju. U stvaranju ovakve baze u Srbiji, problem predstavlja nedostatak fotografija ukradenih predmeta, zbog čega je i inače otežan rad policije prilikom njihovog pronalaženja. Sigurno je da je loša kaznena politika u ovoj oblasti, kao jedna od preventivnih mera, uticala da broj izvršenih krivičnih dela bude još veći.

Pre svega je značajna prevencija – edukacija i informisanje javnosti. Ljude treba edukovati, približiti im umetnost da postanu svesni njene istorijske i kulturne vrednosti. Sa kriminološke tačke gledišta, krađe umetničkih dela i antikviteta pokazale su se kao veoma složen problem, dok humanistički pristup poziva na безусловnu potrebu njihove zaštite, što je u interesu svake od država, pa i Srbije, radi očuvanja njenog kulturnog identiteta.

LITERATURA

- Bourguignon, A., Choppin, J. E. (1994). *L'art vole : enquête sur le vol et le trafic d'objets d'art*. Paris : Éditions la Découverte.
- Brignole-Saracco, M. (1990). *L'assurance des objets d'art*. Paris: L'Argus.
- Charney, N. (ed.). (2009). *Art Crime*. Santa Barbara, California: Praeger.
- Conclin, J. E. (1994). *Art crime*. London: Praeger.
- Dobovšek, B., Samardžić, R. (2011). Kriminalitet u vezi sa umetninama – tamno područje kriminalistike. *Pravo i društvo*. 2 (2), 141–157.
- Đorđević, Đ. M. (2001). *Krivičnopravna zaštita kulturnih dobara*. Beograd: Vojnoizdavački zavod: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Geary, P. J. (1993). *Le vol des reliques au Moyen Age: Furta Sacra*. Paris: Aubier.
- Jestratijević, V. (1988). Međunarodna saradnja u suzbijanju krivičnih dela čiji su objekti napada kulturna dobra. *Priručnik (Zagreb)*, 36 (6), 561–568.
- Kajganić, D. (1996, mart). Slika je vraćena. U: *Milicionar*, 18 (223), 1–2.
- Lakčević, D., Bošković, M. (1988). Stanje i kretanje kriminaliteta izvršenog na štetu kulturnih dobara u SFRJ (1984 – jun 1988). *Priručnik (Zagreb)*, 36 (6), 539–549.
- Lesek, M. (2000). Umetnička baština u Sremu. Novi Sad: Matica srpska: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture; [Sremski Karlovci]: Srpska pravoslavna eparhija sremska.
- Matić, M. (2006). *Kulturna dobra u sudskoj praksi*. Novi Sad: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Novog Sada.
- O' Keefe, P. (1999). *Le commerce des antiquites*. Paris: UNESCO.

- Popović, I. (1997). *Zlatni avarski pojas iz okoline Sirmijuma*. Beograd: Narodni muzej; Arheološki institut; Sremska Mitrovica: Muzej Srema.
- Roux, E., Paringaux, R. P. (1999). *Razzia sur l'art*. Paris: Fayard.
- Todić, M. (2013). *Srpski slikari: od XIV do XVIII veka*. Knj. 2. Petrovaradin: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture; Novi Sad: Platoneum.
- Zakon o kulturnim dobrima (1994). *Službeni glasnik RS*, br. 71.
- Živković, M., Todović, M. (1995). *Krađa kulturnog i nacionalnog blaga Jugoslavije*. Beograd: Vojska; Gornji Milanovac: Dečje novine.

Rad primljen: 19. 1. 2016.

Rad odobren: 6. 7. 2016.